

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 2, p. 613-628, February 2013

ÇATIŞMA KURAMI BAĞLAMINDA DİN: ÇETİN ÖZEK ÖRNEĞİ

*RELIGION IN THE CONTEXT OF CONFLICT THEORY: INSTANCE OF ÇETİN
ÖZEK*

Dr. Abdullah İNCE

MEB, Serdivan İmam Hatip Lisesi

Abstract

One of the basic institutions in sociology is religion. Sociological theories are the orders of explanations and knowledges that try to explain sociological reality. Each theory examines society with specific acceptations. Conflict theory builds social life on conflict. Accordingly there is a sustained fight based on expediency between social groups. Marxist viewpoint builds its religion idea on a conflictual view. In this frame basic components that determine social life are economic mode of production and production relations. In other words economy is a substructure institution. Superstructure institutions change and take their shapes according to the change in substructure. Also the religion as a superstructure institution subjects to economic mode of production. Çetin Özek we examine the thoughts of in this study comments religion from the aspect of Marxist philosophy. Özek asserts that religion changes and take shape in according to change in mode of production. Also İslam can be examined in this frame according to Özek. İslam seperates from others simply because it is suitable with the mode of produce in its era. İslam chime in with agricultural society

that jumped to settled-life. Religion that its effect is neutr in social life is an inefficient institution on providing social development and political unity. Therefore religion hasn't a moulder effect on the other social institutions. Contrary religion as a superstructure institution is under the effect of economy. The same deliverange is viable for both Ottoman society and current Turkish society.

Key Words: Religion, ConflictTheory, Çetin Özek, Source of Reliion, Social Development, Ottoman, Turkey.

Öz

Sosyolojideki temel kurumlardan biri dindir. Sosyoloji kuramları toplumsal gerçekliği açıklamaya çalışan genel bilgi ve açıklama düzenidir. Her bir kuram toplumu belirli kabullerden yola çıkarak ele alır. Sosyolojik kuramlar içerisinde çatışma kuramı, toplumsal hayatı çatışma üzerine oturtur. Buna göre toplumsal gruplar arasında çıkarlara dayalı olarak sürekli bir mücadele vardır. Marksist bakış açısı da, dinle ilgili görüşünü çatışmacı bir bakış içerisine oturtur. Bu çerçevede toplumsal hayatı belirleyen temel ekonomik elemanlar, ekonomik üretim biçimi ve üretim ilişkileridir. Diğer bir deyişle ekonomi bir alt yapı kurumudur. Üst yapı kurumları alt yapıdaki değişime göre değişir ve şekillenir. Din de, bir üst yapı kurumu olması sebebi ile ekonomik üretim biçimine tabidir. Bu çalışmamız kapsamında görüşlerini ele aldığımız Çetin Özek, dini Marksist felsefenin bakış açısına göre yorumlamaktadır. Özek dinin ekonomik üretim biçimindeki değişime göre değişip şekillendiğini ileri sürmektedir. Ona göre İslam dini de bu çerçevede ele alınabilir. İslam sadece kendi dönemindeki ekonomik üretim biçimine uygun olmasıyla diğerlerinden ayrılır. Yerleşik hayata geçmiş tarım toplumuna İslam uygun düşmektedir. Toplumsal hayattaki etkisi nötr olan din, toplumsal gelişmeyi sağlamada, siyasal birliği sağlamada etkisiz bir kurumdur. Dolayısıyla dinin diğer toplumsal kurumlar üzerinde şekillendirici bir etkisi yoktur. Bilakis bir üst yapı kurumu olan din ekonominin etkisi altındadır. Osmanlı toplumu için de, mevcut Türk toplumu içinde aynı yargı geçerlidir.

Anahtar Kelimeler: Din, Çatışma Kuramı, Çetin Özek, Dinin Kaynağı, Toplumsal Gelişme, Osmanlı, Türkiye

Giriş

Bu çalışmada genel olarak sosyoloji, din, çatışma kuramı ve özelde Çetin Özek'in bu bağlamda değerlendireceğimiz düşünceleri tartışılmaktadır. Çetin Özek¹'in genelde dinle ilgili fikirleri hayli ilgi çekicidir. Onun dinin kaynağı, din ve sosyal gelişme, din ve toplum özellikle Türkiye'de zaman zaman önemli tartışma konularında biri olan irtica-gericilik konusundaki fikirleri ele alınmayı hak etmektedir. Osmanlı ve Türkiye toplumunda dinin yeri ile ilgili fikirleri, eleştiri hakkımızı saklı tutmakla birlikte, orijinal bakış açıları taşımaktadır.

Din sosyal bir gerçeklik olması itibarıyla bilimsel araştırma konusu olur. Din sosyal bir fenomen olduğu sürece sosyologu ilgilendirmeye devam eder. Din sosyolojisinin objesi de insanların dine dayalı davranışlarıdır². Bu açıdan sosyoloji dinin özünü değil, din ve dini inançları incelemelidir. Din sosyolojisinin amacı da, dini davranışları ya da dinden kaynaklanan sosyal davranışları incelemektir³. Sosyoloji, belirli bir dini değil her yerde ve her devirde var olan ilahi olan ve olmayan bütün dinleri ele alır.

Din toplumsal şartların bir ürünü değil, ancak onunla kopmaz bir ilişki içinde bulunan bir sosyal gerçekliktir. Din toplumu etkiler ve ondan etkilenir. Din, ne toplumsal alanın dışında tutulabilecek bir gerçekliktir, ne de toplum onunla aynılaşabilir⁴.

Sosyolojide model, kuram, teori, yaklaşım kavramları, sınırları tam olarak ayırmamış kavramlar olsa da, kuram; bilgi edinme sürecinin, herhangi bir aşamasında ortaya çıktığı var sayılan geçerlik ve güvenilirliği bilimsel bir yöntemle saptanmış, iç tutarlılığı olan bir genel bilgi ve açıklama düzeni olarak ifade edilebilir⁵. Sosyolog, araştırmalarında farkında olarak ya da olmayarak bir kuramı benimser⁶.

Çatışma Kuramı ve Din

Çatışma kuramı, toplumsal hayatı çatışma üzerine oturtur. Buna göre toplumsal gruplar arasında sürekli mücadele vardır. Çatışmanın denetim altına alınması ancak bir grubun diğerlerine hâkim olmasıyla mümkündür. Bu görüş üç temel kabule dayanır. Birincisi, adı konsun veya konmasın tüm insanlarda ortak bir çıkar duygusu mevcuttur. İkincisi, toplumsal

¹ Prof. Dr. Çetin Özek (1934-2008) İstanbul Üniversitesinde ceza hukukçusu olarak çalıştı. Kendisini sol düşünce içinde tanımlayan Özek, Tarık Zafer Tunaya çizgisi içerisinde ele alınabilir. Sol kesimin fikir liderleri içerisinde sayılmaktadır. Bilimsel çalışmaları içerisinde dine ve İslam'a ilişkin fikirleri dikkat çekmektedir. Çeşitli sebeplerle yargılanmış, önemli ve tartışmalı davalarda avukatlık yapmış, bilirkişi raporları hazırlamıştır. Özek'in düşünsel hayatı boyunca geçirdiği fikri değişimler de dikkat çekmektedir. Bak. Çetin Özek Armağanı, İstanbul, Galatasaray Ün. Yay., 2004.

² GünterKehrer, "Din Sosyolojisi", Din Sosyolojisi içinde sah. 17-118, Der. Yasin Aktay- M. Emin Köktaş, Ankara, Vadi Y., 2007

³ MaxWeber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Zeynep Gürata, Ankara, Ayraç Y., 2008, s.34,47,54

⁴ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisine Giriş*, Ankara, Ankara Ün. İlah. Fak. Yayınları, 1968, s. 125; Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983, s.186

⁵ Birsen Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Ankara, Savaş Yayınevi, 2007s.42

⁶ Ruth A. Wallace, AlisonWolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, Çev. Leyla Elburuz – M. Rami Ayas, İzmir, Punto Yayıncılık, 2004, s.3

ilişkilerin çekirdeği güçtür. Üçüncüsü, değerler ve düşünceler toplulukların kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere kullandıkları –yapay- silahlardır.

Toplumsal hayatın temeline çıkar çatışmasını koyan çatışma kuramcılarını, çatışmanın neticesi ve geleceğini nasıl gördükleri açısından ikiye ayırabiliriz. İlki, çatışmanın daimi bir süreç olacağını ileri süren, Karl Marx’dan ilham alan gruptur. Diğeri, çatışmanın bitebileceği ya da çatışmanın olmadığı bir toplumun var olabileceğini ileri süren gruptur. Bu görüşte en önemli kalıcı iz MaxWeber’indir⁷.

Çatışma kuramı, ‘ekonomik elemanlar’ın bağımsız bir değişken olarak, öteki sosyal olaylar üzerinde etkilerine vurgu yapmasıyla öne çıkar. Bu gerçeğe en fazla vurgu yapan ise Karl Marx’tır. Ona göre, bir devirde geçerli olan fikirler egemen sınıfın çıkarlarını yansıtır. Fikirlerin tarihi, maddi üretim biçimlerinin değişmesinden başka bir şeyi yansıtmaz. Her çağın hâkim fikirleri her zaman hâkim sınıfın fikirleri olmuştur⁸. Ancak ekonominin toplumsal hayattaki rolü, ilk defa Marx ile keşfedilmiş değildir. Marx ve Engels’in ayırıcı tarafı, kendilerine kadar bu konuda ileri sürülen fikirleri genelleştirmeleri ve aşırı bir şekilde dile getirmeleridir denebilir⁹.

Marx, Hegel’in tarihi olaylarını yönlendiricisi olarak gördüğü aklın yerine ‘maddi etkenler’i koyarak, toplumu toplum kümeleri arasındaki çıkarların çatışması açısından inceledi. Teknoloji ve mülk sahibi olmanın insan hayatı ve toplumsal çatışma yollarının tespitinde rol oynadığına inandı¹⁰.

MaxWeber, Marx’dan farklı olarak, ekonominin önemine inanmakla beraber, ‘topluma özgü değer ve hedefler’in önemine vurgu yapar. Toplumsal yapının tek belirleyicisinin ekonomik nitelikler olduğu konusunda Marx’ın yanıldığını düşünen Weber, güçle egemenlik arasındaki ilişki üzerinde durur, egemenliği karizmatik, geleneksel ve rasyonel egemenlik olarak üçe ayırmıştır¹¹.

Çatışma kuramı Marx ve Weber’in fikirleri üzerine temellenmiştir ancak kuramın bu günkü şeklini almasında birçok kuramcının katkısı söz konusudur. Çatışma kuramına göre toplumsal örgütlenmede bir örgütte az sayıda insan otorite sahibi olabilir. Kendi mevkilerini korumak için bir araya gelen otorite sahipleriyle otoriteye maruz kalanlar arasındaki çatışma kaçınılmaz ve süreklidir. Toplum mal üreten sanayi sınıfı ile bunlardan faydalanan asalak, finans ve para işleri ile ilgilenen para sınıfı olarak ikiye ayrılır. Ancak birleşen ve çatışan toplumsal gruplar birbirleriyle yakın ilişkili içindedir. Böylelikle aslında toplumda çatışma ve birleşme bir aradadır¹².

Çatışma kuramının en dikkat çeken yönlerinden biri ideal toplum görüşüdür. Çoğu çatışma kuramcısı ideal bir toplum düzeninin olacağına inanmaktadır. Toplumu güçlü ve belirgin bir topluluk ile sömürülen ve güdülen bir kitle olarak ayırıp mevcut toplumsal düzeni mantık dışı bir kategoriye koyarak, ideal düzenle karşılaştırırlar. Marx’a göre insan bilincinin oluşumu insanın maddi etkinliği ve maddi ilişkilerine bağlı olduğundan, toplum mülkiyet

⁷ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.82,83

⁸ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, Çeviren: Nail Atılğan-Tektaş Ağaoğlu- Olcay Göçmen-Şükrü Alpagut, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s.39

⁹PitirimAlexandrovitchSorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları II*, Çev. M. Münir Raşit Öymen, Ankara, Kültür Bak. Yay. 1994, s.82-89

¹⁰ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.85

¹¹ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.88

¹² Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.89-91

esasına göre baskı yapanlarla baskıya maruz kalanlar arasında bölünmüştür. Toplumun maddi açıdan egemen sınıfı aynı zamanda egemen düşünce sınıfıdır. Bunlar maddi üretim araçlarını elinde bulundurduğundan, zihinsel üretim araçlarını da elinde bulundurmaktadır. Toplumun diğer sosyal sınıflarının düşünceleri de bunlara bağımlıdır¹³. Toplumsal örgütlenmenin üç boyutunu Marx, üretimin maddi kuvvetleri, bunlardan doğan üretim ilişkileri ve hukuksal ve siyasal üst yapılar olarak üçe ayırır. Buna göre, maddi hayatın üretim şekli toplumsal, zihinsel ve siyasal yaşama sürecini belirler¹⁴. Yani Marxçı çözümlemeye göre toplumun fikirlerle açıklanmasından ziyade, fikirlerin toplumlarla açıklanması vardır. Toplumun ve tarihin öğeleri olmaktan öte bir tarihi bulunmayan fikirler ile toplumsal yapı arasında denklik bulunmaktadır¹⁵. Ancak Marx'ın bu görüşleri birçok bakımdan eleştirilmiştir. Toplumsal olayların nedenleri tekli modellerle değil, çoklu (plüralist) modellerle açıklanmalıdır. Tekli modellerin eksik taraflarından biri, bağımsız değişkenlerle bağımlı değişkenlerin “karşılıklı” etkisini göz ardı etmeleridir. Bu bakımdan tek nedenli açıklamalar, karmaşık toplumsal olayları açıklamada yetersiz kalırlar¹⁶. Diğer taraftan üretim biçimlerinin toplumsal yapıyı ciddi derecede tayin edemediği de gösterilmiştir¹⁷.

Marx'a göre sınıf, mülkiyet ilişkileri birbirine benzeyen insanlardan oluşur. Belli bir grup diğer sınıf ya da sınıfları baskı altında tutar. Burjuva toplumunda baskı yapanlar kapitalistler, baskı altındakiler proletaryadır. Marx'ın değer emek kuramında “artık değer”i sömürücü almaktadır. Aynı yaklaşım modern Marxçılar tarafından da kullanılmaktadır. Marx ve Engels aileyi üretim ilişkilerinin sonucu bir üst yapı kurumu olarak görür. Zillah Eisenstein, ataerkilliği toplumun siyasal denetimi için cinsiyete dayalı bir hiyerarşik düzeni olarak görür ve kapitalizmin bunu beslediğine inanır. Marxçı feministler, ev kadınlığının kapitalist toplumun getirdiği bir şey olduğunu ve bu tipin karakteristik işçi tipi olarak proleterya ile birlikte doğduğunu iddia ederler¹⁸.

Çatışma kuramcılarının göre, ekonomik üretim biçimi sonucu ortaya çıkan fikir ve değerler insanların baskı altında olduğunun farkına varmasını engeller. Bu yapay bilinçlilik durumunun en önemli göstergesi dindir. İnsanı yapan din değil, dini yapan insandır. Din kendini yitirmiş insanın özbilinci ve öz duygusudur. Din bu dünyanın popüler biçimli mantığı, kendinden geçmesi, ahlaksal onaylanması, görkemli tamamlayıcısı, teselli ve aklanmanın evrensel temeli, ezilen sınıfın içli ezgisi, kalpsiz dünyanın sıcaklığıdır. Kısaca toplumsal koşulların ürünüdür.

Bu manada din, kitlelerin gerçeği görmesini engelleyen bir ‘afyon’dur. İnsanı saran bu mistik tüldür. Bu mistik tül üretimin bilinçli bir şekilde düzenlenmesiyle atılabilir¹⁹.

¹³ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Felsefe Metinleri*, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Erdost, Çevirenler: Kenan Somer- Ahmet Kardam- Sevim Belli- Vahap Erdoğan- Yurdakul Fincancı- Arif Gelen- Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 2009, s.67, 84

¹⁴ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.93-96

¹⁵ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çeviren: Osman Akinhay, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010, s.77

¹⁶ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, İstanbul, Der Yayınları, 1996, s.84; Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, MEB, İstanbul, 1995, s.146,217

¹⁷ Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları II*, 114,128

¹⁸ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.97-103

¹⁹ Marx ve Engels, *Felsefe Metinleri*, s.26-27; Karl Marx ve Friedrich Engels, *Din Üzerine*, Çeviren: Kaya Güvenç, Ankara, Sol Yayınları, 2008, s. 125-126, 134

Marx'a göre sınıf toplumu, bir taraftan sömürü ve yapay bilinçliliği beslerken, diğer taraftan ekonomik hayatın yapısı 'yabancılaşmayı' ortaya çıkarır. Toplumsal iş bölümü, özel mülkiyet ve ticari ilişkiler sonucu ortaya çıkan nakit para bağlantıları toplumu kendine ve çevresine yabancılaştırır. Buna son verecek olan şey mülkiyetin ve sınıf ilişkilerinin ortadan kalkmasıdır. Fakat yeni Marxçılar, Marx'dan farklı olarak üst yapının kendi başına öneminin olduğuna vurgu yaparak, kültürel faktörlerin sınıf eşitsizliğini sürdürmede gizli bir faktör olduğunu kabul eder²⁰.

Marx, mülkiyet ilişkisinin aynı olduğu toplumda sınıf ayrımının olmayacağına inanarak özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını ister. Devleti hâkim sınıfın hâkimiyet aracı olarak gören Marx, sınıfsız toplumun ortaya çıkmasıyla devletin de ortadan kalkacağına inanır. Bu durumda baskıcı yapı yerine yalnız alışılmalı ve ihtilafsız idari işler kalacaktır. İdeal komünist topluma ulaşıldığında, yoksulluk da ortadan kalkacak, ekonomik üretim evrensel onaylama esasına göre devam edecektir. Ancak bu durumda üretimin özel mülkiyet yerine devletin elinde olacağı bir sistemde devlet gücü daha önemli olacaktır. Marx bu noktayı gözden kaçırmış gibidir²¹. Çatışma kuramının bu noktada kullandığı kavramlar ve kurduğu deterministik ilişkinin yeterince açık değildir. İleri sürdüğü fikirler de deneysel bilgilerle desteklenmiş değildir²². Komünist ülkelerde mülkiyetin kaldırılması sınıfları kaldırmamış, aksine yeni bir sınıfı, politik bürokrasiyi doğurmuştur. Örneğin Stalin sonrası dönemde benzer bir şekilde yeni bir sınıf, aydınlar sınıfı, doğmuştur. Seçkinin yeniden üretilmesine uygun olarak bu aydın sınıfı sınıf yapısının tepesinde kalarak, yeni bir burjuva olmuştur. Doğu Avrupa ülkelerinde de tepede bulunanların politik güç kullanarak mevkilerini korudukları gözlenmiştir²³.

Çözümlemeci çatışma kuramcıları güç ve statü dağılımlarını klasik kuramcılardan farklı yorumlar. Buna göre gerçek ile değer birbirinden ayrılır, toplum sadece halk ve idareciler olarak ikiye ayrılmaz. Dolayısıyla güç ve statü dağılımı daha karmaşıktır²⁴. Çatışma çok önemlidir, ancak toplumsal hayatın sadece bir yönüdür. Uzlaşma kadar önemli değildir. Çatışmanın kaynaklarından ziyade, hangi şartlar altında birleştirici ve bölücü olacağı önemlidir²⁵. Bu çalışmamız bağlamında Özek'in fikirlerini çatışma kuramı bağlamında ele alacağız.

Çatışma Kuramı Bağlamında Din Algısı – Çetin Özek Örneği

Özek, dini çatışma kuramının kabulleri açısından ele alan tipik bir örnektir. O dinin kaynağını, dinin insanın anlam dünyasındaki yerini, İslam'ın toplumsal hayattaki yerini, din ve sosyal gelişme ilişkisini, dinin siyasal birliğe katkısını, Osmanlı ve Türkiye toplumunda dinin yerini bu açıdan yorumlamaktadır.

²⁰ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.103-109

²¹ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.110,111

²² Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları II*, s.93,97

²³ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.112-114

²⁴ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.140-148

²⁵ POLOMA, Margaret M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Hayriye Erbaş, Ankara, Gündoğan Yay. 1993, s.113

Dinin İnsanın Anlam Dünyasındaki Yeri

Dinin kaynağı konusunda Marksist felsefenin din görüşünden etkilenmiş görünen Özek'e göre, bilinç insan varlığını değil, insan varlığı bilinci belirler. Din, kendini din ile belirtenlerin bir belirtisi, tarihin ve insan bilincinin ürünüdür. İnsanların ilkel yanılgıları sonucu doğan din, aslında insanın özüne uymayan, insan mutluluğu için ortadan kalkması gereken bir ideolojidir. İnsanın Tanrıyı kişiselleştirme isteği Tanrı fikrini doğurmuştur. Din insanın gerçekte uğraşı çelişkisinin dayanılmazlığı sonucu doğmuştur²⁶. Bir üst yapı kurumu olan din, insanların korkularından doğan, yığınların inanç davranışları konusunda birleşmeleri sonucu, sistematik olarak işlemekten ziyade, inanç ve duygu yoluyla oluşturdukları, yumuşak bir ideolojidir. İnsanlar üstesinden gelemediği, yönlendiremediği, doğa olayları sonucu dini doğurmuş, topluluk içinde yaşarken, sınıfsal başkılıklara dayanan düzenlemelere uygun davranışı sağlamak için ve başkaldırıcıyı önlemek için de, Tanrıyı yaratmış ve yaşatmıştır²⁷.

Tanrının kişiselleşmesine varan aşamalarla, üretim ilişkileri arasındaki bağımlılık, tarihsel olgularla ispatlanabilir. Din soyut bir kavram değildir. Dinin, kavrayış-oluşum biçimleri toplumsal yapıya, üretim biçiminin değişimine paralel olarak değişir. Dinin temel kural ve toplumsal işlevleri de buna dâhildir²⁸. Toplumsal yapıya göre şekillenen din, sınıf yapısına ve toplumun üretim biçimine göre kendine uygun bir karşılık bulur. Dolayısıyla her sınıf kendi üretim biçimine uygun dini seçer.

Totemizmle, toplumun yaşayışı, örgütlenmesi ve üretim biçimi arasında doğrudan ilgi vardır. İlkel üretim biçimine sahip ilkel toplumun dini Totemizm, toplumun siyasal örgütlenme modelini de oluşturmuştur. Aynı uyumu, hayvancılıkla geçinen toplumlarda Animizm, ilkel tarım toplumlarında Natürizm türü dinsel görüşlerde de görebiliriz. Toplumlar gelişip toplum-birey, birey-birey ilişkileri karmaşıklaşınca, bu yapıya uygun olarak çok Tanrılı dinler ortaya çıkmıştır. Toplumsal yapı değişimlerine tabi olan dinler, toplumsal yapıyı yaratan bir unsur değil, onun ürünüdür. Bu anlamda dinler, iktidarları meşrulaştırıcı doğaüstü kavrayışlar olarak yöneticilere meşruiyet sağlayan gizemli güçlerdir²⁹.

Tek tanrılı dinler de belirli bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu ihtiyaç tarım toplumlarının oluşması ve bu esnada geniş siyasi organizasyonlara ihtiyaç hissedilmesi ve buradan doğan birlik ihtiyacıdır. Tek tanrılı dinlerin ilki olan Yahudilik, henüz dinle belli bir kavmin özdeşleşmesinin çözülmediği dönemin dinidir. Tevrat tarıma elverişli topraklar bulmak, orada yurt kurmak ve birlik olmak isteyen bir kavmin ihtiyaç ve özlemlerini dillendirir³⁰.

Hıristiyanlık, çoban göçebelerle yerleşik çiftçilerin çatışmasından doğmuş; Roma'ya başkaldırıcıyı simgelediği için de evrensel bir hüviyet kazanmıştır. Tarihsel süreçteki

²⁶ Çetin Özek, *Devlet ve Din*, İstanbul, Ada Yayınları, 1982, s.154-173; Karşılaştırınız: Marx ve Engels, *Felsefe Metinleri*, s.26-27; Marx ve Engels, *Din Üzerine*, s. 125-126, 134; Sezgin Kızılçelik, *Sosyoloji Teorileri 2*, Konya, Yunus Emre Grafik Tasarım Yayıncılık, 1994, s. 288

²⁷ Özek, *Devlet ve Din*, s.636-638, 133

²⁸ Özek, *Devlet ve Din*, s.157, 8, 636; Marksizme göre ekonomik üretim biçimi politik ve tinsel yapıyı belirler. Çünkü ekonomi bir alt yapı kurumu, din de üst yapı kurumlarından biridir. Üst yapı kurumları alt yapıya göre değişir ve şekillenir. Karşılaştırınız; Nurettin Şazi Kösemihal; *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s.222

²⁹ Özek, *Devlet ve Din*, s.638, 639

³⁰ Özek, *Devlet ve Din*, s.640

değişimden bigâne kalamayan Hıristiyanlık, siyasal iktidar çözülmesi karşısında kilisenin devlete egemen olması gerektiği savını doğurmuştur³¹.

Özek'e göre İslamiyet de yerleşik hayata geçip tarım toplumu olmanın ürünü, nesnel ve somut koşullara göre değişip şekillenen bir dindir. Çünkü bütün dinler gibi o da tarihin ürünüdür. Tarihin ürünü olan dinler, yine tarih içerisinde değişim kurallarına tabi olurlar. Bu açıdan dinsel dünya görüşü nesnel ve somut koşullara göre değişir. Bu değişimden dinin sadece görünen yüzü değil, temel kuralları da etkilenir. Tarih İslam'ın da çehresini değiştirmektedir³².

Din insanın özüne yabancılaşmasıdır. Din ekonomik üretim biçimi ve sosyal ilişki içerisinde, diyalektik bir olgudur. Ekonomik eşitlik sağlandığında, bu yabancılaşma kendiliğinden kalkacaktır. Bu yabancılaşma sürdükçe din de sürecek, yabancılaşma ortadan katlığında da ortadan kalkacaktır. Çünkü din maddi hayattan ümidini kesenlerin kendini tatmin etmek için maneviyata sarılmasından başka bir şey değildir. Bunu en bariz örneği Hıristiyanlıktır. Bu görüşleri ile Marksist- Sosyalist eğilimin din görüşüne oldukça yaklaştığı görülen Özek'e göre, din felsefesinin inkârı, özgür olmak, özgür aklı yaratmak demektir. Zira insanın ürettiği din ona egemen olmuş, bir diğer söyleyişle inanç dünyayı tersine çevirmiştir³³. Bununla birlikte Özek'e göre din, toplumsal bir gerçektir ve tarihin her döneminde var olmuş sosyolojik bir gerçekliktir. Din toplumsal yaşamın, özellikle siyasal ve kültürel alanlarında bir şekilde etkilidir. Örneğin din, Hıristiyan toplumlarda, yasalaşma sürecine bile etki eden bir kurum olmaya devam etmektedir³⁴. Ancak dinin etkisi, kendisinden gelen bir güç sebebi ile değil, sosyal bir vakıa olmasındandır. Din, kendi başına bir toplumsal yapı oluşturmaz. Aksine çoğunlukla, mevcut yapıları meşrulaştıran bir araçtır.

Toplumsal Gelişmede Dinin Yeri

Esasen dinin kendisi, bir gericilik ya da ilerencilik unsuru olarak görülemez. Çünkü gericilik konusu, dinsel açıdan ele alınacak bir konu olmaktan ziyade ekonomik üretim biçimiyle ilişkili bir konudur. Çünkü din bir ideoloji değildir. Dolayısıyla tek başına din, toplumsal düzeni değiştiren bir kurum olamaz. Dinin ilerencilik ya da gericilik unsuru olması toplumsal yapıya bağlıdır. Bu konuda dinleri genellemek de doğru değildir. Dinin kendisi bir etken olabileceği gibi, dini uygulayan topluma bağlı olan yönler de vardır. Din bazen insanı pasifize eden bir sonuç doğurduğu gibi, bazen de cihadı tetikleyen bir kurum olabilir. Hatta devrimci bir savaşın ideolojik temeli bile olabilir³⁵.

İslam düşüncesinin, toplumsal geriliğin sebebi olarak görülmesi Özek'e göre, haksız bir durumdur³⁶. Hatta İslam dini açısından, kuramsal olarak değişim ve gelişime imkân tanıyan ilkelerin varlığından söz etmek bile mümkündür³⁷. Eğer İslam, salt bir düşünce sistemi olarak toplumsal gerilik sebebi olsaydı, o zaman dünyaya hükmeden imparatorluklar kurulamazdı. Bu imparatorlukları geliştiren, devam ettiren felsefe din değil o zamanki toplumsal yapıdır. Dinin

³¹ Özek, *Devlet ve Din*, s.640,642

³² Özek, *Devlet ve Din*, s.360, 653; Çetin Özek, "Osmanlı'da Siyasal İktidar Düzeni", *Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı*, İstanbul, İstanbul Ün., 1999, s.181

³³ Özek, *Devlet ve Din*, s.143, 160, 186, 528, 642; Karşılaştırmamız, Kızılcıçelik, *Sosyoloji Teorileri 2*, s. 288

³⁴ Özek, *Devlet ve Din*, s.636, 697

³⁵ Özek, *Devlet ve Din*, s.261

³⁶ Özek, *Devlet ve Din*, s.252-258

³⁷ Özek, *Devlet ve Din*, s.648

etkisinden ziyade, etkisizliği söz konusudur. Her üretim biçimi kendine uygun bir düşünsel sistemi var ettiğine göre³⁸, imparatorlukların hüküm sürdüğü dönemdeki toplumsal yapı ve ekonomik üretim biçimi de, gelişime engel olmayacak bir İslam anlayışını üretmiştir. Diğer taraftan din bir alt yapı kurumu değil bir üst yapı kurumudur. Bir dini gelişimin nedeni olarak görmek de, gelişimin engeli olarak görmek de yanlış bir tutumdur³⁹. Bu tartışma yüzeyde yapılan bir tartışmadır. Dinler hem özgürlükçü bir bakış açısını, hem de baskıcı bir tutumu benimseyebilirler⁴⁰.

Marksist kuramda burjuvazi, kapitalist üretim biçiminde, üretim araçlarının mülkiyetine sahip, artık değere el koyan, ücretli emeği sömürerek yaşayan sınıftır. Feodalizm ise, siyasi ve askeri gücü elinde bulunduran, toprağın mülkiyetine yahut imtiyazına sahip sınıfla bu sınıfa bağlı köleler sınıfının toplumsal yapının temel ikiliğini oluşturduğu sosyal düzendir⁴¹.

Özek'e göre doğudaki gerilik sadece dinden kaynaklanan bir gerilik değildir. Esas sebep doğunun inançlarının da etkisi ile kapitalistleşememesi ve inançlarının burjuva- feodal çelişmesine engel olmasıdır. Ancak doğuda din değilse de din anlayışı toplumsal gerilikte etkilidir. O'na göre doğunun din anlayışındaki kanaat, mevcutla yetinme, acı çekme, eşitsizlikleri kabul, insanları cennetle avutma gibi anlayışlar, emperyalistlerin dini sömürü aracı olarak kullanmasına yardım etmektedir⁴². Bu manada sürekli barışı telkin eden din görüşü, savaşa ve kuvvet kullanmaya karşıtlığı sebebi yine sömürüye zemin hazırlayan bir unsurdur. Ahiret saadeti anlayışı, doğru medeniyetinin kendisinin kendi istismarını sağlayan bir unsurdur.

Özek'e göre din kişinin kendi yazgısının efendisi olmasına engeldir. Nihai noktada insan dinden bağımsızlaştırılmalıdır. Bu da, dinin insan ürünü bir anlayış olduğu gerçeğini kavramakla mümkündür. Bu sebeple doğuda savaş kapitalizme karşı değil, feodal kalıntıları besleyen Panislamizm'e ve ortaçağ kalıntılarına karşı yapılmalıdır⁴³. Marksizme göre ekonomik gelişmişlik arttıkça dine bağlı tutumlar azalacaktır. Özek de bu görüşe inanmış görünmektedir. Ona göre toplumsal gelişimin motor gücü ekonomik üretim biçimidir. Ekonomik üretim biçimi toplumsal yapıyı dönüştürdüğünden, ülkemizde sanayileşme arttıkça İslamcı tepki azalmakta, siyasal katılım sağlandıkça da ümmetçiler gelenekçi bir güç unsuru olmaktan çıkmaktadır⁴⁴.

³⁸ Özek, *Devlet ve Din*, s.257

³⁹ Özek, *Devlet ve Din*, s.653

⁴⁰ Özek, *Devlet ve Din*, s.249

⁴¹ Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara, Vadi Yay., 1998, s.51,109

⁴² Özek, *Devlet ve Din*, s.198-200, 651; Çetin Özek, *Türkiye'de Laiklik Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri*, İst. Ün. Hukuk Fak., İstanbul, Baha Matbaası, 1962, s. 527, 533-534; Çetin Özek, *Direnen Faşizm* (Birinci Kitap), İstanbul, İzlem Yay., 1966, s.228

⁴³ Özek, *Devlet ve Din*, s.152-153, 202-203

⁴⁴ Çetin Özek, *Ceza Hukuku ve Demokratik Düzenin Korunmasında Laiklik ilkesi Cumhuriyet Döneminde Laikliğe Karşı Dini Akımlar - Atatürk Sempozyumu, Doğumunun 100. Yılında Atatürk ilkeleri ve Ceza Hukuku*, İstanbul, İÜHF., 1983, s.197; Özek, *Devlet ve Din*, s.360, 653; Özek, "Osmanlı'da Siyasal İktidar Düzeni"s.191

İslam ve Toplumsal Gelişme

Özek'in İslam ile ilgili fikirlerine bakıldığında İslam- Müslümanlık, İslam-Şeriat ayrımı dikkatimizi çekmektedir. O Şeriata hiçte olumlu gözle bakmamaktadır. Bu cümleden olmak üzere; ona göre “dinsel inancın kabile düzenini koruduğu Umman da Şeriatın en ilkel yorumlarını” bulmak mümkündür. Yarı feodal yapının kültürü olan “ümme”ten, İslam'ı gerilikten kurtarmak için teokrasiden kurtulmak gerekir. Değişim ve gelişime sürekli karşı olan, her yeniliğe karşı çıkan İslamcı muhalefetten de bahsedilebilir. Şeriatçılar matbaaya engel olmuştur. İslam'da geleneği yürütüp yeniliği engelleme ilkesi vardır⁴⁵.

Özek İslam'ın değişimci ve gelişimci yönüne de sınırlı olarak yer vermektedir. Ancak İslam daha sonra bir gericilik unsuru haline gelmiş- getirilmiştir. Bunun sebebi bir alt yapı kurumu olan ekonominin bozulmasıdır. İslam toplumlarında ekonomik bozulma akabinde toplumsal, siyasal, neticede düşünsel ve dinsel bozulmayı getirmiştir. Yani dinsel bozulmanın esas sebebi de ekonomik bozulmadır⁴⁶. Osmanlı örneğinde olduğu gibi, halkın kimi zaman beliren dinsel tepkisi, aslında ekonomik tepkinin başka şekilde belirmesidir⁴⁷. Diğer taraftan İslam'ın bağnazlaşmasında İslam dünyasının, özellikle Osmanlı- Türkiye örneğinin, Batı ile olan ilişkisinin önemli etkileri vardır. Batının Doğu ile olan ilişkisi, Batı'da servet birikimine yol açarak Burjuvazinin gelişimine katkıda bulunurken; doğuda İslam'ın bağnazlaşması, İslam'dan sapma sonucunu doğurmuştur. Batının Burjuvazisini geliştirerek gerçekleştirdiği ekonomik kalkınmayı doğu inançlarının da etkisiyle, Burjuvaziye oluşturamaması sebebi ile geçekleştirememiştir⁴⁸.

İslam dünyasındaki bağnazlığın düşünsel sebeplerinden biri, bilhassa Osmanlıda, kaderciler teslimiyetçi kelam okullarının İslam toplumlarını yönlendirmesidir. İslam toplumlarındaki ekonomik ve siyasi bozulma düşünce çöküşünü beraberinde gelmiştir. Eskinin güzel günlerini arayan yığınlar, toplumsal dinamizmin gerisinde kalanlar, kendilerine çıkış yolu olarak, toplumların ekonomik bozulma dönemlerinde ortaya çıkan ve yarı feodal yapının bir ürünü olan, ümmet sığınağına sığınmayı bulmuşlardır. Dolayısıyla İslam toplumlarını yönlendiren kelam okulları, İslam dünyasında toplumsal geriliğin bir başka sebebi olmuştur. Zira kadercilik temel kabul olunca geri kalmak doğal bir sonuçtur⁴⁹.

Ancak doğunun din sebebi ile geri kaldığı tezi ve İslam'ın toplumsal gerilik sebebi olduğu düşüncesi aslında, batının özellikle şarkiyatçılar eliyle dile getirdikleri bir husustur. İslam dininin gerilik sebebi olduğu düşüncesi, gerçekte İslam düşüncesine yapılmış bir haksızlıktır. Aslında bu telkin maksatlı yapılmaktadır. Zira İslam'ı geriliğe sebep gösterme gayretinde olan batılılar, geri kalmışlık konusunu dinsel açıdan ele alma hatasını işlemektedir. Sonuçta, ilerlemek için İslam'dan uzaklaşmanız ve Laikliğe geçmeniz gerekir yolunu göstermektedirler. Hâlbuki bu tezi işlemekle, ekonomik ve siyasal üstünlüklerini, düşünsel ve dinsel açıdan pekiştirmek, sömürülerini meşrulaştırmak ve suçlarını gizlemek amacındadırlar⁵⁰.

⁴⁵ Özek, *Devlet ve Din*, s. 301, 400, 664-667; Özek, *Türkiye'de Laiklik*, s.148

⁴⁶ Özek, *Devlet ve Din*, s. 650

⁴⁷ Çetin Özek, *100 Soruda Türkiye'de Gericiler Akımları*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968, s.55

⁴⁸ Özek, *Devlet ve Din*, s. 253, 643

⁴⁹ Özek, *Devlet ve Din*, s.246-247, 650, 661, 683

⁵⁰ Özek, *Devlet ve Din*, s.251, 651

Dinin Siyasal Bütünleşmedeki Yeri

Dinin siyasal birliğe etkisi konusunda genel geçer bir tespit yapılamaz. İçerisinde buldukları toplumsal yapıya göre farklı işlevler görebilen dinler, bazen siyasal ve toplumsal birliği sağlayan bir unsur olabilirken bazen de birliğe engel bir kurum olarak ortaya çıkar. Mesela din kurumu, İran'da sosyal ve siyasal birlik unsuru olarak kendini gösterirken, İtalya'da papalık siyasal birliğin geç oluşmasında etkili olmuştur. Aynı şekilde Amerika'da din, toplumsal birleşmeyi engelleyici bir unsur olmaktadır. Dolayısı ile din birleştirir savını genelleştiremeyiz⁵¹.

Bu çalışma kapsamında din ve dinin işlevleri konusundaki bazı fikirlerini ortaya koymaya çalıştığımız Özek'in fikri değişimi de gözden kaçmamaktadır. "Türkiye'de Laiklik" isimli eseri ve "Devlet ve Din" isimli eseri bu değişimin tipik bir örneğidir. Son dönemlerinde dinin siyasal bütünlüğe etkisi noktasında daha nötr bir bakışı tercih eden Özek, 1962 yılında yayımlanan ve aynı zamanda kendisinin doktora tezi olan "Türkiye'de Laiklik" isimli eserinde "Din milletlerin birliğini bozmuştur ve bozmaya da devam ediyor" şeklinde düşünmektedir⁵².

Özek'in görüşlerinin aksine dinlerin insanlar için belirli hareket ve davranış kuralları koyması ve müeyyideler uygulaması, toplumsal sistemin oluşmasına ve düzenli bir şekilde çalışmasına katkı sağlar. Toplumda ortak duygu ve düşüncelerin oluşmasına ve toplumun belirli değerler etrafında birleşmesine etki eder. Bu da sosyal sapsmaları önleyen ve sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir unsurdur⁵³.

Osmanlı Devletinde Din ve Toplumsal Gelişme

Özek'e göre Osmanlı Devleti klasik bir şeriat düzeni değildir. Dolayısı ile Osmanlının bozulma sebebi de dinden uzaklaşmak değildir. Çünkü Osmanlı güçlüyken de şeriat uygulanmamıştır. Osmanlının son dönemindeki düzene karşı tepkiler temelinde ekonomik sebep olan ancak dinsel olarak beliren tepkilerdir. Osmanlı güçlüyken etkin olan kesimler, eski rollerini tekrar elde etmek istemektedir. Ancak bu tepkilerini dinsel görüntüler altında dile getirmişlerdir. Esasında Osmanlının toplumsal bozulmasının sebebi, ekonomik bozulmadır. Tabii olarak ekonomik gerilik, siyasal ve dinsel geriliği getirmiştir. Ancak ekonomiden anlayamayan ulema kafası ve bilinçsiz halk yığınları, ekonomik bozulmayı dinsel bozulmaya bağlamışlardır⁵⁴.

Özek'e göre Osmanlıda devletin güçlü olduğu dönemlerde, devlet yönetiminde dinin etkisi azdır. Ulema, devletin gerilediği zamanlarda piyasaya çıkan ve başka güçlerle ittifak ederek güç elde eden bir gericilik unsurudur. Ulema gericidir çünkü ekonomiden anlamayan bir kafaya sahiptir⁵⁵, gelişimi izleyememektedir⁵⁶. Bu manada, Mecelle gelişimi izleyemeyen ulema elinde, şeriatçı bir yönelişten kalkıp değişime kalkışma çelişmesini içerisinde barındıran,

⁵¹ Özek, *Devlet ve Din*, s.56, 98; Özek, *Osmanlı'da Siyasal İktidar Düzeni*, s.191

⁵² Özek, *Türkiye'de Laiklik*, s.169

⁵³ Zeki Arslantürk ve M. Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2001, s.263

⁵⁴ Özek, *Devlet ve Din*, s.659, 660

⁵⁵ Özek, *Devlet ve Din*, s.656- 660

⁵⁶ Özek, *Türkiye'de Gerici Akımlar*, s.29

başarısız olmaya mahkûm bir girişimdir. Bazen gelişime katkı sağlayacak roller ifa etse de ulema⁵⁷, kimi zaman halkı kendi çıkarı peşinde sürüklemiş, örfi hukukun gelişmesine engel olarak da bir gericilik unsuru olmuştur⁵⁸.

Özek'e göre, Osmanlıda dinsel maslahat devlet maslahatının altında, siyasi iktidar dinsel iktidarı da kapsar şekilde düzenlenmiştir. Bunun en önemli göstergesi padişahlara tanınan sınırsız yasama yetkisidir. Osmanlı padişahları, yetkilerini kullanma konusunda, hiçbir güç tarafından sınırlanmamıştır⁵⁹. O kadar ki, bir padişahın çıkarmış olduğu kanunnameyi, takip eden padişah uygulamak zorunda değildi. Diğer taraftan şeyhülislamın kendilerine sorulan yönetimle ilgili sorulara “şeri maslahat değildir” diyerek cevap vermeleri, Osmanlı yönetiminde dinin etkisinin olmadığı bir başka örneğidir. Bilhassa Osmanlı'nın son dönemlerinde, zaman zaman şeyhülislamın yönetime müdahaleleri ise, tamamen özel bir durum olup, genelde devletin güçsüz olduğu dönemlerde ortaya çıkan bir durumdur. Devletin elinin merkezin dışına uzanamadığı zamanlarda, dini kullanan çevreler, belli güçlerle ittifak ederek din temelli yerel birtakım güçler oluşturmuşlar, bu sayede idarede etkili olmuşlardır.

Osmanlı dinsel bir düzen olmadığı gibi; dini araç olarak kullanan bir devlettir. O yönetimini sağlama-yaşallaştırma- yasallaştırmada ve diğer beylikleri kendi idaresi altına almada dini araç olarak kullanmıştır. Fetihle dayanan bir idare olarak Osmanlı, ekonomisini “dış talana” dayandırmıştır. Fetihlerin azalması ile azalan dış talan, yerini iç talan olan vergilere bırakmıştır⁶⁰.

Osmanlı'nın son dönemlerine doğru, ekonominin bozulmasıyla siyasi ve dini bozulma ortaya çıkmış, dinsel bozulmayla birlikte de, dinsel tutuculuk kendini göstermiştir. Bozulan medreseler de, din konusundaki tutuculuğun temsilcisi olmuştur. Ancak gerçek sebep anlaşılabilir şekilde bozulmanın ekonomik olduğu görülmemiş, ekonomik bozulmaya gösterilen tepki, dinsel tepki olarak görülmüştür. Merkezi idarenin bozulması ve güçsüzleşmesiyle, merkez dışında çeşitli güçlerle ittifak eden dinsel güçler kendini göstermiştir⁶¹. Sonuç olarak içtihadın çalıştırılmaması ve dinsel tutuculukta, Osmanlıyı geri bırakan önemli sebeplerden olmuştur⁶².

Türkiye’de Din ve Toplumsal Gelişme

Genel olarak dinlerle ilgili fikrini İslam’a da genelleyen Özek’e göre, İslam belli dönemlerde sosyal gelişmenin motor gücü olmuştur. Ancak bu durumun geçerliliğini koruyabilmesi için İslam’ın bağnazlaşmaması, gericilik yorumlarının etkisi altına girmemesi gerekir. Son dönemdeki İslamcı hareketler toplumsal gelişmeye katkıda bulunmuşlardır. Özek’in ülkemizde İslam dininin belli kayıtlarla da olsa gelişime katkısının olabileceğinin düşündüğünü söyleyebiliriz. Hatta o, Türkiye’de din ile irtibatlı bazı kesimleri toplumsal gelişme ile ilgili hususlarda oldukça bilinçli sınıflar olarak görmektedir⁶³.

⁵⁷ Özek, *Devlet ve Din*, s.261, 412

⁵⁸ Özek, *Türkiye’de Gericilik Akımları*, s.29,30

⁵⁹ Özek, *Devlet ve Din*, s.362-367

⁶⁰ Özek, *Devlet ve Din*, s.368,374; Özek, *Osmanlı’da Siyasal İktidar Düzeni*, s.195

⁶¹ Özek, *Devlet ve Din*, s.371, 382

⁶² Özek, *Türkiye’de Gericilik Akımları*, s.36,37

⁶³ Özek, *Devlet ve Din*, s.566, 579, 653, 654

Özek'in konu ile ilgili ilginç fikirleri Türkiye'de ilerencilik- gerencilik tartışmalarında görülmektedir. Ona göre ilerencilik gerencilik dini açıdan değil toplumsal açıdan ele alınması gereken bir kavramdır. Gerencilik konusu içerisinde dinsel gerencilik belli bir yer ayrılabilir. Ancak gerencilik illa da dinsel olması gerekmez. Genel olarak gerencilik toplumsal gelişmeye karşıdır. Özek'e göre ülkemizde gerencilik- ilerencilik tartışması yanlış bir düzlemde yapılmakta, böylece konunun zemini kaydığı için ilginç durumlar ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de bir dönem için yapılmış bulunan devrimlerin ruhunu anlamak yerine şekle yapışan belli kesimler, kendilerini gerçek ilerici saydırmaktadırlar. Oysa devrimlerin ruhu ile ilgisi bulunmayan şekli muhafaza etmenin gerçek ilerencilik ile ilgisi yoktur⁶⁴.

Bu açıdan, Atatürk devrimlerini sahiplenen ve O'nun takipçisi olduğunu ileri süren çizgi, çeşitli açılardan eleştiriyi hak etmektedir. Her şeyden önce bu kesim, Atatürk devrimlerinin şeklini muhafaza etmeyi hedeflemektedir. Onları değişmez olarak algılayıp, özünden ziyade şeklini korumayı isteyerek şekilci, kadrocu, otoriter bir bakışın mensubudurlar. Devrimlerin özünü ve çağın gereklerine göre değişimini incelemeyen, otoriter ve şekilci bürokrat- aydın kadro, Atatürk dönemindeki devrimlerin kalıcılığını savunmakla, bir tutuculuk örneği sergilemektedir. Bu kesim aynı tutumun bir yansıması olarak, laikliği farklı anlayan kesimi siyaset dışında tutmak için, irtica suçlaması ile karşı karşıya bırakmışlardır. İrtica, ilerencilik-gerencilik tartışması gibi konuların din eksenli yapılması da bu kesimin şekilci tutumu sonucu gelişmiştir. Öyle ki namaz kılmak, örtünme gibi hususlar bile irtica olarak görülmüştür⁶⁵. Sözde ilericilerin bu tutumu dinci tepkiyi azaltmamış aksine dinci tepkinin büyüyerek artmasının en önemli sebebi olmuştur. Devrimin ruhunu anlamamanın çok uzağında olan bu sözde ilerencilik çağdaşlaşmayı engelleyen önemli bir unsur olmuştur. Fikri akımlar içerisinde Batıcılık çerçevesinde ifade edebileceğimiz bu fikrin mensupları, lale devrimden bu yana çözümü Batılılaşmakta bulmuşlar, başarısız olunca da suçu İslam'a yüklemişlerdir⁶⁶.

Sonuç ve Değerlendirme

Din, bütün toplumlarda var olmuş bir sosyal gerçekliktir. Dinsiz bir toplum düşünmek mümkün değildir. Bu manada din duygusu sosyolojik açıdan evrensel bir olgudur. Din toplumla kopmaz bir ilişki içindedir. Toplumu etkiler ve ondan etkilenir. Toplumsal kurumlarla yatay bir ilişki içinde olan din toplumsal gelişmeye, siyasete etki eder. Ancak bu etki, her din için değişik olabileceği gibi, toplumdan topluma da etkinin ağırlığı ve şekli değişiklik gösterebilir. Burada dinlerin doğası ve yorumu önem kazanır.

Her sosyal teori belirli bir insan ve toplum kabulünden hareket eder. Bu kabuller sosyal gerçekliğin algılanması ve yorumlanmasında sosyolog için bir zemin oluşturur. Çatışma kuramı da sosyal gerçekliğin temeline ekonomik elemanları koymaktadır. Buna göre ekonomi bir alt yapı kurumu din de bir üst yapı kurumudur. Üst yapı kurumları alt yapıdaki değişimlere tabi olduğundan dinin toplumsal hayatta etkisinden ziyade etkisizliği söz konusudur.

⁶⁴ Özek, *Türkiye'de Gerici Akımlar*, s. 5,13

⁶⁵ Özek, *Devlet ve Din*, s.513, 688, 692

⁶⁶ Özek, *Türkiye'de Gerici Akımlar*, s.150; Özek, *Devlet ve Din*, s.693

Dini kaynağını toplumsal şartlarda bulan Özek'e göre, din ekonomik üretim biçiminin sonucu ve buna göre şekillenen bir kurumdur. Sekülerleşme tezi ile paralellik arz eden bu görüşe göre, din bir üst yapı kurumudur. Bir gün toplumsal şartlar sonucu ortadan kalkacaktır. Sekülerleşme tezi ile paralellik gösteren bu tezler rağmen, sekülerleşmenin iddialarının aksi sonuçlar kendini göstermeye devam etmektedir. Batıda ortaya çıkan yeni dini hareketler bunun en açık kanıtıdır. Marksist felsefenin din görüşünü belirli bir dönem için geçerli olabilecek bir görüşün genelleştirilmesi olarak görmek mümkündür. Ekonomik faktör ancak sosyal sınıfların birbirini istismar ettiği, böylece madde mana dengesinin bozulduğu toplumlar için geçerli olabilecek bir problem olarak görülmelidir. Diğer taraftan Weber, din ve inancın sosyal değişme ve kalkınmada farklı etkilerinin olduğunu kanıtlamıştır⁶⁷.

Dinin toplumsal gelişmeye etkisi farklı şekillerde olabilir. Burada dinin doğası ve anlaşılış biçimi de önemlidir. Örneğin İslam istikrar ve değişimin ilkelerini bir arada barındıran bir dindir. Bir taraftan değişimi teşvik ederken bir yandan bu değişimin sosyal bir krize dönüşmesine engel olur. Bunu yaparken toplumu zorlamadan, eğitim ve inançla yapar. Eğitim, bilim ve ahlaka önem vererek bu değişimin başarısını sağlar⁶⁸. Ancak konuyu Özek'in iddia ettiği gibi, tamamen toplumsal ve ekonomik şartlara hapsetmenin imkânı yoktur. Özek, dini tamamen pasif bir konuma yerleştirerek, sosyal gelişmede rolünün bulunmadığını, olsa bile bunun dinin doğası ile ilişkili olmaktan ziyade, toplumsal yapının dini şekillendirmesi sonucu olduğunu düşünmektedir. Dinin siyasal birlik unsuru olması, toplumsal bütünleşmeye katkısı da tamamen bu çerçevededir. Ancak Özek'in dinin kendisinin irtica, ilerilik-gericilik konusu olamayacağı vurgulaması, her ne kadar gerekçeleri farklı olsa da, önemlidir. Bu çerçevede dindar olmak Türkiye'de salt gericilik konusu olamaz. Özek'in dinin yorumlarıyla dinin doğasının ayrılması gerektiğini düşünür. Osmanlıda gerilemenin sebebinin dine bağlanmak olduğunu iddia eden görüşleri kabul etmez. Ancak ilerlemek için dine dönmek gerektiğini de kabul etmez. Doğunun geriliğinin sebebinin dine bağlanmak değildir. Bu görüşler ona göre maksatlı görüşlerdir. Özek, dinin anlaşılmasına ve bunun baş amili olan din adamlarının rolüne dikkat çekmektedir.

Özek'e göre İslam, bünyesinde toplumsal ve siyasal anlamda değişimci ve gelişimci ilkeleri barındırır. Ancak Özek'in hemen bütün sosyal kurumlarda olduğu gibi, İslam dünyasında özellikle de Osmanlıda, siyasal bozulmayı sadece ekonomik değişim çerçevesinde ele alması isabetli değildir. Zira toplumsal ilerleme ve gerilemede, kurumların birbirini yatay olarak etkileyeceği ve birbirinden etkileeneceği muhakkaktır. Burada ağırlığın değişmez bir şekilde bir alana verilmesi pek isabetli görünmemektedir.

Özek'in din ve sosyal gelişme ilişkisini ilişkin düşünceleri de çeşitli açılardan eleştirilebilir. Örneğin İran İslam devrimi, dinin devrimlerin sebebi olabileceğini kanıtlaması yanında, bütün devrimlerin ekonomik talepler sonucu ortaya çıkacağı fikrini sarsmıştır. Orta doğudaki İhvan-ı Müslimin benzeri hareketlerin varlığı da aynı çerçevede zikredilebilir⁶⁹.

Özek'in İslam ile ilgili getirdiği eleştirilerin birçoğu müsteşriklerin İslam'a yöneltmiş olduğu eleştirilerle paralellik arz etmektedir. Ancak ilginç olan Özek'in, zaman zaman

⁶⁷ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*, İstanbul, Kutsun Yay., 1977, s.184; Mustafa Erkal, Burhan Baloğlu, Filiz Baloğlu, *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul, Der Yayınları, 1997, s.91

⁶⁸ Yümnü Sezen, *İslamın Sosyolojik Yorumu*, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 2000, 351-361

⁶⁹ Ali Bulaç, *Din ve Modernizm*, İstanbul, Beyan Yay, 1992, s.277

eserlerinde müsteşriklerin tutumlarını eleştirmesidir. Bunu husus, uzmanlık alanı dışında konuşmanın getirdiği bir eksiklik olsa gerektir.

Burada dinle ilgili fikirlerini ele aldığımız Özek, bir dönem Türkiye’de sol düşünce üzerinde fikirleriyle etkili olmuş bir simadır. Ceza hukuku alanında yaptığı bilimsel çalışmalar yanında, dinle ilgili görüşleri bir kesim tarafından dikkatle takip edilmiştir. Özellikle Laiklik ve Koruyucu Hükümleri ve Devlet ve Din isimli eserleri bu kategori de zikredilmelidir.

KAYNAKÇA

- ARSLANTÜRK, Zeki ve M. Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.
- BİLGİSEVEN, AmiranKurtkan, *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*, İstanbul: Kutsun Yayınları, 1977.
- BULAÇ, Ali, *Din ve Modernizm*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.
- Çetin Özek Armağanı, İstanbul Galatasaray Ün. Yayınları, 2004.
- DEMİR, Ömer ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- ERKAL, Mustafa E., *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- ERKAL, Mustafa, Burhan Baloğlu, Filiz Baloğlu, *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları, 1997.
- GÖKÇE, Birsen, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2007.
- KEHRER, Günter., “Din Sosyolojisi”, *Din Sosyolojisi*, Der. Yasin Aktay- M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları, 2007, ss. 17-118.
- KIZILÇELİK, Sezgin, *Sosyoloji Teorileri 2*, Konya: Yunus Emre Grafik Tasarım Yayıncılık, 1994.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- MARX, Karl ve Friedrich Engels, *Din Üzerine*, Çeviren: Kaya Güvenç, Ankara: Sol Yayınları, 2008.
- MARX, Karl ve Friedrich Engels, *Felsefe Metinleri*, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Erdost, Çevirenler: Kenan Somer- Ahmet Kardam- Sevim Belli- Vahap Erdoğan- Yurdakul Fincancı- Arif Gelen- Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2009.
- MARX, Karl ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, Çeviren: Nail Atılğan-Tektaş Ağaoğlu- Olcay Göçmen-Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap, 2010.
- ÖZEK, Çetin, *Türkiye’de Laiklik Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri*, İst. Ün. Hukuk Fak., , İstanbul: Baha Matbaası, 1962.
- ÖZEK, Çetin, *Direnen Faşizm (Birinci Kitap)*, İstanbul: İzlem Yayınları, 1966
- ÖZEK, Çetin, 100 Soruda Türkiye’de Gerici Akımlar, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968

- ÖZEK, Çetin, *Devlet ve Din*, İstanbul, Ada Yayınları, 1982
- ÖZEK, Çetin, “Ceza Hukuku ve Demokratik Düzenin Korunmasında Laiklik ilkesi Cumhuriyet Döneminde Laikliğe Karşı Dini Akımlar” - Atatürk Sempozyumu, Doğumunun 100. Yılında Atatürk ilkeleri ve Ceza Hukuku, İstanbul, *İÜHF*., 1983.
- ÖZEK, Çetin, “Osmanlı’da Siyasal İktidar Düzeni”, Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı, İstanbul: İstanbul Ün., 1999.
- POLOMA, Margaret M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Hayriye Erbaş, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993.
- SEZEN, Yümni, *İslamın Sosyolojik Yorumu*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2000.
- SOROKİN, PitirimAlexandrovitch, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları II*, Çev. M. Münir Raşit Öymen, Ankara: Kültür Bak. Yayınları, 1994.
- SWINGWOOD, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çeviren: Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, *Din Sosyolojisine Giriş*, Ankara: Ankara Ün. İlah. Fak. Yayınları, 1968.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, İstanbul: MEB, 1995.
- WALLACE, Ruth A., AlisonWolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, Çev. Leyla Elburuz – M. Rami Ayas, İzmir: Punto Yayıncılık, 2004.
- WEBER, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Zeynep Gürata, Ankara: Ayraç Yayınları, 2008.